

АГУЛЬНЫЯ НАЗВЫ РОДНАСЦІ І СВАЯЦТВА Ў БЕЛАРУСКАЙ І ПОЛЬСКАЙ МОВАХ: ПАРАЎНАЛЬНА-СУПАСТАЎЛЯЛЬНЫ АСПЕКТ

А. Р. Старадым

Сярод шматлікіх напрамкаў сучаснага мовазнаўства асобае месца займае супастаўленне слоўнікавага складу роднасных славянскіх моў. Вывучэнне беларуска-польскіх моўных сувязей мае даўнюю і багатую гісторыю. У выніку кантакту і агульнага паходжання абедзвюх моў склаўся даволі вялікі пласт слоў, якія маюць шмат агульнага – як у польскай, так і ў беларускай мовах. Адна з тэматычных груп гэтага пласта – тэрміналогія роднасці і сваяцтва.

Прадметам нашага даследавання было абрана лексікаграфічнае адлюстраванне тэрміналогіі роднасці і сваяцтва ў Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы [1] (у далейшым выкарыстоўваецца абрэвіатура ТСБЛМ) і *Innym słowniku języka polskiego* [2] (у далейшым выкарыстоўваецца абрэвіатура *Inny słownik*).

Мэта работы – прааналізаваць спецыфічныя для кожнай мовы (беларускай і польскай) магчымасці адлюстравання адных і тых жа фактаў рэчаіснасці – адносінаў роднасці і сваяцтва; вызначыць семантычныя асаблівасці тэрмінаў роднасці і сваяцтва ў беларускай і польскай мовах; параўнаць паміж сабой агульныя тэрміны роднасці і сваяцтва з аднолькавым значэннем; выявіць амалексічныя, гетэралексічныя, паралексічныя пары, міжмоўныя амонімы, лексічныя лакуны ў мовах.

Агульныя тэрміны роднасці і сваяцтва ў польскай і беларускай мовах у сваёй большасці ўтвораны ад каранёвых марфем *-rod-(-pad-)/-rod*. У беларускай мове такіх тэрмінаў, па дадзеных ТСБЛМ, 22; у польскай, па дадзеных *Innego słownika*, – 16. Абедзве мовы, несумненна, маюць лексемы *rod/ród*, якія з’явіліся асновай для ўтварэння іншых лексем. Лексемы *rod/ród* складаюць т. зв. амалексічную пару, у якую ўваходзяць словы, што маюць падобны гукавы склад і аднолькавае значэнне. Прывядзем яшчэ прыклады амалексічных пар, элементы якіх утварыліся ад каранёвай марфемы *-rod-/-rod-*: *подавы – rodowy, родны – rodzony, продак – przodek, радавіты – rodowity, радаслоўе – rodowód, радзіна – rodzina*. Пры параўнальна-супастаўляльным беларуска-польскім аналізе, безумоўна, не прымаліся пад увагу і не ўлічваліся ўсе рэгулярныя фанетычныя адпаведнасці (польскае *o* не пад націскам – беларускае *a*, польскія насавыя галосныя *a, e* – беларускае *y*, польскае *c* – беларускае *ч*, непаўнагалоссе ў польскай мове – паўнагалоссе ў беларускай мове і шэраг іншых адпаведнасцей у пэўных умовах).

Значная частка тэрміналогіі роднасці і сваяцтва, утвораных ад каранёвых марфем *-rod-/-rod-*, абедзвюх моў можа быць умоўна аднесена да гетэралекс, г. зн. слоў, якія адрозніваюцца сваім гукавым складам, але маюць аднолькавае значэнне. Так, беларуская лексема *роднасць* са значэннем ‘адносіны паміж людзьмі, якія маюць агульных продкаў’ не мае аднакаранёвага адпаведніка ў польскай мове, а мае гетэралексічную пару – *pokrewieństwo*, значэнне якой цалкам ідэнтычна беларускай лексеме. Да гетэралекс дадзенай лексіка-семантычнай групы адносяцца, акрамя вышэй названай, наступныя пары лексем: *роднасны* – *pokrewny*, *родзіч* – *krewniak*, *радня* – *krewniacy*, *радніцца* – *spokrewniać się*.

У вышэй пералічаных гетэралексічных парах беларуская лексема была ўтворана пры дапамозе каранёвай марфемы *-rod-*, а яе пара – пры дапамозе іншай каранёвай марфемы. Такая ж з’ява назіраецца і з боку польскай мовы, калі польская лексема ўтворана пры дапамозе караня *-rod-*, а беларуская – пры дапамозе іншых каранёў: *rodzice* – *бацькі*, *rodziciel* – *бацька*, *rodzicielka* – *маці*, *rodak* – *зямляк*, *rodzinny* – *сямейны*, *rodzimy* – *бацькоўскі*.

Такім чынам, гетэралексічныя пары, адной з частак якіх з’яўляецца беларуская ці польская лексема, утвораная ад каранёвай марфемы *-rod-/-rod-*, з’яўляюцца той асновай, што вызначае спецыфіку кожнай з моў – гэта ўласна беларускія і ўласна польскія словы.

Пры тыпалагічным супастаўленні лексічных сістэм роднасці і сваяцтва польскай і беларускай моў даволі лёгка вызначаюцца такія пары, дзе польскаму слову ў беларускай мове адпавядае неаднаслоўны выраз: *rodzeństwo* – *браты і сёстры*, *rodzic* – *адзін з бацькоў*. Такія ж лексічныя лакуны назіраюцца і пры адваротным супастаўленні, калі аднаму беларускаму слову з каранем *-rod-* адпавядае ў польскай мове неаднаслоўны выраз: *роданачальнік* – *założyciel rodu*. Такім чынам, параўнаўшы паміж сабой лексемы роднасці і сваяцтва, утвораныя пры дапамозе каранёвай марфемы *-rod-/-rod-* і іх значэнні, мы выявілі 7 амалексічных пар, 11 гетэра-лексічных, 2 безэквівалентныя ў польскай мове, 2 безэквівалентныя ў беларускай мове.

Агульныя тэрміны роднасці і сваяцтва, утвораныя ад каранёвай марфемы *-кроў-(-крэў-)/-krew-* адносяцца да другой лексікасемантычнай групы. Амалексаў у гэтай групе вельмі мала – толькі адна пара – *кроў/krew*. Шырэй прадстаўлены гетэралексічныя пары, пры разглядзе якіх назіралася вельмі цікавая з’ява: лексема *кроўны* са значэннем ‘родны па крыві, які паходзіць ад адных продкаў’ мае сваю гетэралексічную пару з польскай мовы *rodzony*, а беларуская лексема *родзіч* са значэннем ‘сваяк, чалавек, блізкі па паходжанню’ мае сваю гетэралексічную пару *krewniak*. Такім чынам, бачым, што беларуская лексема, утвораная ад

каранёвай марфемы *-кроў-* (*кроўны*), з'яўляецца гетэралексам да польскай лексемы, уворанай ад каранёвай марфемы *-rod-* (*rodzony*), а беларуская лексема, утвораная ад каранёвай марфемы *-rod-* (*rodzić*), з'яўляецца гетэралексам да польскай лексемы, утворанай ад караня *-krew-* (*krewniak*).

Такая ж з'ява назіраецца ў лексемах *радніца – spokrewniać się*. Абодва слова маюць тоеснае лексічнае значэнне, а ўтвораны пры дапамозе такіх марфем, якія, здаецца, маглі б замяшчаць адна адну, раз яны прысутнічаюць у іншых лексемах той і другой мовы. Чаму беларуская лексема ўтварылася менавіта ад караня *-рад-*, а не *-крэў-* і гучыць *радніца*, а не *краўніца* або як-небудзь па-іншаму? Чаму палякі гавораць *spokrewniać się*, а не *zrodnić się*? Таму, відаць, што гэтыя славянскія мовы атрымалі ў спадчыну ад праславянскай мовы лексемы *кроў* і *род* і карысталіся імі парознаму, г. зн. у кожнай з моў утварыліся лексемы аднолькавай сямантыкі ад адной з вышэй названых лексем. Таму мы і маем гетэралексічныя пары *родныя – krewny*, *роднасць – pokrewieństwo*, *радзя – krewniacy*.

Агульныя тэрміны *роднасці* і *сваяцтва*, утвораныя ад старажытнага індаеўрапейскага караня **sue-* не саступаюць ужывальнасцю тэрмінам, утвораным пры дапамозе каранёў *-род-(-рад-)/-rod-* і *-кроў-(-крэў-)/-krew-*. Сярод іх можна знайсці наступныя амалексічныя пары: *сват – swat*, *сватаць – swatać*, *свае – swój*, *сваты – swaty*; гетэралексічныя пары *сваяцтва – powinowactwo (pokrewieństwo)*, *сваяк – krewniak*, *сваячка – krewniczka*, *сваяцкі – powinowaty*. У дадзенай групе тэрмінаў назіраецца т. зв. міжмоўная аманімія, калі словы маюць падобны гукавы склад, але розныя значэнні. Так, лексема *сваяк* у беларускай мове абазначае 'той, хто знаходзіцца ў сваяцтве з кім-небудзь', польская ж лексема *swojak* мае значэнне 'хтосьці, каго ведаем і паважаем як аднаго з нас, напрыклад, чалавек з нашай мясцовасці або прадстаўнік той самай этнічнай групы'. Так, беларускае слова *свойскі* азначае 'не дзікі, выгадаваны чалавекам (пра жывёл); пра чалавека, які спагадліва адносіцца да людзей (разм.)', а польская лексема *swojski* мае значэнне 'характэрны для нашага краю і роду'.

Такім чынам, у гэтай групе лексікі можна вылучыць словы, якія варта адносіць да міжмоўных гетэралекс, амалекс, амонімаў; групы польскіх слоў, якім нальга знайсці аднаслоўных адпаведнікаў у беларускай мове, а таксама групы беларускіх слоў, якім не будуць адпавядаць аднаслоўныя эквіваленты ў польскай мове (т. зв. лексічныя лакуны ў той ці іншай мове).

Прааналізаваўшы лексічныя пары з беларускай і польскай моў, зрабіўшы пэўныя падлікі, прыходзім да высновы, што амалексічных і гетэралексічных беларуска-польскіх пар прыкладна аднолькавая колькасць (25

і 23 адпаведна). На прыкладзе вышэй даследаванай тэрміналогіі можна меркаваць аб роднасці беларускай і польскай моў. Максімальная колькасць амалексаў у параўнанні з іншымі лексічнымі парамі дазваляе гаварыць аб адным паходжанні абедзвюх моў. На падставе гэтага неабходна заўважыць: нават беглы агляд агульнай тэрміналогіі роднасці і сваяцтва пераконвае ў тым, што старажытныя беларуская і польская мовы захавалі ўсе асноўныя тэрміны роднасці і сваяцтва, характэрныя для агульнаславянскага перыяду.

Гэтэралексічныя пары, якія займаюць другое месца па сваёй колькасці, адрозніваюць беларускую і польскую мовы, надаюць кожнай з моў уласную прыгажосць і ўласны нацыянальны каларыт, робяць кожную мову непаўторнай і арыгінальнай. Такую ж функцыю выконваюць і лексічныя лакуны кожнай з моў.

Аднак, разгледзеўшы спецыфіку агульнай сістэмы роднасці ў беларускай і польскай літаратурных мовах, нельга не заўважыць, што арыгінальнасць і нацыянальны каларыт тэрміналогіі кожнай з моў не саступае генеалагічнай роднасці моў і суседству, што, як вядома, адбілася на спецыфіцы тэрмінаў. Таму асаблівасці сістэмы роднасці ў кожнай славянскай мове нельга разглядаць асобна ад іншых, роднасных ёй славянскіх моў; толькі пры параўнанні адпаведнай тэрміналогіі ў некалькіх славянскіх мовах і можа вызначыцца спецыфіка той ці іншай мовы.

Літаратура

1. Глумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. Мн., 1996.
2. Inny słownik języka polskiego. – Wydawnictwo naukowe PWN. Warszawa, 2000.

ПРАБЛЕМА ЗБЫТКОЎНАСЦІ СЕРБСКІХ ПАРАДЫГМ

М. В. Супрунчук

Назоўнікі, безумоўна, асаблівыя словы: і часцінамоўнае значэнне ў іх самае неакрэсленае (М. В. Паноў) ды ўсеабдымнае, і ў сказе яны самыя поліфункцыянальныя, і ў тэксце самыя частыя, і ў слоўніку іх больш за ўсіх. Аднак справа не толькі ў назоўніку, але і ў спецыфіцы пэўнай мовы. Даследаванні Б. Унбегаўна, пражцаў, Д. Брозавіча, М. І. Талстога [2] паказалі, што славянскія мовы падзяляюцца на тры групы паводле сваёй стандартнасці, унармаванасці. І беларуская з сербскахарвацкай належаць якраз да адной – да слабанармаваных.

Варыянтнасць сербскахарвацкай мовы даследуецца вельмі актыўна. У асноўным вывучаюцца адрозненні паміж бялградскім і заграбскім стандартам. Хоць поўнай яснасці яшчэ няма, вядома ўжо шмат. (Гл., напр.,